

Ottilia Runsten – det musikaliska navet i Sollefteå prästgård under mitten av 1800-talet

Lia Lonnert

Kvinnor var till stor del utestängda från det offentliga musiklivet under 1800-talet, även om det fanns kvinnor som gjorde karriärer både som musiker och som lärare. Men bristen på offentlighet måste inte tolkas som att kvinnor inte musicerade, eller att deras musicerande eller musikrelaterade verksamhet var betydelselösa i sitt sammanhang. Som ett exempel på 1800-talets kvinnors möjliga musikrelaterade roller och handlingsutrymme utanför de professionella rollerna och utanför större regionala centrum lyfts i detta kapitel Ottilia Runstens (1816–1890) musikaliska gärning i Sollefteå prästgård fram.

Det dolda musiklivet

En parallell kan dras mellan 1800-talets icke-offentliga musikliv och Ruth Finnegan's studie *The hidden musicians* från 1989, där hon undersöker det samtida musiklivet i en småstad. Vartefter studien genomförs upptäcker hon allt mer musicerande som inte är offentligt samt beröringspunkter mellan offentliga och olika typer av icke-offentliga arenor.¹ Där visas tydligt hur betydligt mer musicerande

¹ Ruth Finnegan, *The hidden musicians: Music-making in an English town* (Middletown: Wesleyan University Press, 2007).



Fem systrar Runsten, 1897 eller 1904. Från vänster Otilia (Tilli), Anna, Laura, Malvina (Vina) och Elin. Foto: okänd. Bilddatabas Sollefteå.

existerar än vad som först ges intryck av. Finnegan's studie genomfördes i en mindre ort, vilket sätter fokus på att mycket musikliv äger rum även utanför musikaliska centra som större städer ofta är. De källor som finns tillgängliga från 1800-talet ger information om samma möjliga bild, det vill säga att det finns mycket musicerande som kan vara dolt vid en första anblick.

Finnegan's studie visar även komplexiteten mellan olika arenor för musikutövande och de olika positioner som olika musicerande människor kan inneha mellan amatörrollen och den professionella rollen.² Offentligt musikliv kan vara till exempel konsertverksamhet, icke-offentligt musikliv kan vara till exempel hemmusicerande. Dock finns även de arenor som kan betraktas som halvvoffentliga, till exempel musicerande i 1800-talets borgerliga salong eller visst musicerande kopplat till kyrkans verksamhet. Det halvvoffentliga musicerandet har kopplingar både till amatörmusicerande och till professionellt musicerande. Finnegan visar att det inte finns någon entydig definition av vad som kan betraktas som en amatörmusiker

² Finnegan, *The hidden musicians*, passim.

eller en professionell musiker.³ Definitionen kan baseras på utbildningsmässiga faktorer, som att ha genomgått en musikerutbildning, ekonomiska faktorer, som att huvudsakligen försörja sig på musicerande, eller en värdering av kompetensnivå. Det kan även baseras på identifikation eller hur någon betraktas av andra. Som synes gör dessa flytande definitioner av arenor för musikutövande och de olika positionerna för musikerroller att bilden av musicerande blir komplex. Till exempel kan en musiker med hög musikalisk nivå, men som inte huvudsakligen försörjer sig på musicerande, betraktas eller behandlas som professionell i vissa sammanhang, vilket kan ge en status av halvprofessionell. En musiker med huvudsaklig försörjning genom musicerande kan betraktas som professionell. Det finns dock flytande gränser för vilka arenor för musikutövande olika personer får tillgång till. En professionell musiker bör ha tillgång till alla men har troligtvis den offentliga miljön som den viktigaste arenan. En amatör, eller halvprofessionell musiker, kan ha tillgång till alla arenor, även de offentliga under vissa förhållanden. Vid diskussioner om kvinnors musicerande under 1800-talet framhävs ofta salongen som en viktig arena för musikutövande, i denna möts musiker med olika positioner.

Detta kapitel fokuserar just på musikliv som till viss del var dolt i sin samtid, då det inte tillhörde det offentliga musiklivet, även om det finns beröringspunkter mellan det offentliga och det icke-offentliga musiklivet. Det icke-offentliga musiklivet under 1800-talet kan också ses som dolt i nutiden eftersom det kan vara problematiskt att finna källor. I vissa fall kan det finnas samlat material som gör det möjligt att till viss del konstruera en bild av musiklivet. Ett exempel är de fyra arkivboxar med material som varit utgångspunkten för Ronströms kapitel om Lars Engbom i denna antologi. Men när det inte existerar ett tydligt samlat material, eller när personer och händelser endast återfinns perifert i källor, så uppkommer många frågor. Frågan är vad dessa få och begränsade källor kan ge för slags information, samt hur ska de kontextualiseras.

Förutom att undersöka samtida källor går det att nå kunskap genom att granska hur senare källor bedömer och tar fram tidigare källor. Det sker en omvärdering till exempel av kvinnors roll inom musikverksamhet under 1800-talet. Ett exempel är uppfattningen

³ Finnegan, *The hidden musicians*, 12–18.

om Fanny Mendelsohns möjligheter som kompositör och hur hon betraktades i sin samtid, vilken utgår från en omläsning av samtida källor.⁴ I denna nytolkning framstår inte Mendelsohn entydigt som underordnad utan hennes agens som kompositör framhävs. Andra exempel tas fram i en antologi där kvinnors olika musikrelaterade roller diskuteras, som den socialt accepterade rollen för kvinnor som mecenater.⁵ I dessa studier visas kvinnors agens inom musikområdet. Viktigt i dessa studier är att även om det inte alltid fanns samma möjligheter för kvinnor och män så fanns det möjligheter för kvinnor att ägna sig åt musikrelaterad verksamhet, vilket naturligtvis var beroende av sociala, kulturella och ekonomiska ramar. Många av dessa kvinnor hade begränsande ramar, men för att inte endast se begränsningar utan vilka möjligheter som gavs, kan en studie av det icke-offentliga musiklivet ge en inblick i tidens musicerande.

I detta kapitel tas en av de dolda musikerna fram, Ottilia Runsten, som valde att inte satsa på en professionell karriär. Genom detta exempel finns en möjlighet att se hur musiken används och framträder inom det icke-offentliga och det halvvoffentliga musiklivet. Hennes verksamhet i Sollefteå kan ge en kompletterande bild av kvinnors musicerande under 1800-talet. Källorna till Ottilias liv är främst texter av hennes döttrar Malvina Bråkenhjelm och Laura Fitinghoff samt Lauras dotter Rosa, kompletterat med andra källor som diskuteras senare i kapitlet.

Kvinnors musicerande under 1800-talet

Under sent 1700-tal och 1800-tal var utbildning i musik en del i kvinnors uppfostran inom europeisk överklass och övre medelklass. Salongen, en kulturell mötesplats inom den privata sfären, utvecklades och blev ett forum för olika typer av kulturellt utövande, en förändring som hade samband med den framväxande nya borgerliga

⁴ Marian Wilson Kimber, "The "suppression" of Fanny Mendelssohn: Rethinking Feminist Biography", *19th century music*, 26/2 (2002).

⁵ Rhiannon Mathias, red., *Routledge handbook of women in music* (London och New York: Routledge, 2022); Lia Lonnert & Helen Davies Mikkelsen, "Lady Llanover and the Swedish Connection: A Welsh Musical Legacy" in Rhiannon Mathias, red., *Routledge handbook of women in music* (London och New York: Routledge, 2022), 407–418.

offentligheten.⁶ Salongen blev en arena för många kvinnors musikutövande och kan ses som en halvvoffentlig arena för konstnärligt utövande. Den musikaliska nivån var i många fall hög.⁷ Salongens musicerande kunde ta plats i flera olika miljöer, från privata hem till halvvoffentliga miljöer. Musicerandet kunde ha olika framträdande roll i salongen. Andra former för musicerande kunde även vara privatkonsert eller hemmusicerande.⁸

Kvinnor fick i många fall sin musikutbildning privat. Under 1800-talet öppnades dock konservatorier för kvinnor, men de fick inte lika mycket utbildning som män, eller tillgång till alla utbildningar. Kvinnor förväntades bli sångare, pianister eller harpister men inte kompositörer eller dirigenter.⁹ Den privata utbildningen blev under 1800-talet allt mer specialiserad och musiklärare blev ett vanligare yrke, framförallt ökade andelen kvinnliga pedagoger.¹⁰ 1854 började utbildningar vid Musikaliska akademien i Stockholm successivt öppnas för kvinnor. Inledningsvis var det ungefär lika många manliga som kvinnliga studenter, och vissa år var kvinnorna i majoritet. Många kvinnor studerade på de inledande klasserna *Elementar- och Chörsångsklassen* samt solosångsklassen. Dessa utbildningar passade det ideal som ansågs lämpligt för unga kvinnor.¹¹ De skulle ägna sig åt musikaktiviteter som var nära familj och hemliv, och på en inte alltför hög nivå. Vägar som stod öppna för de kvinnor som gick utbildningarna var i många fall det halvprofessionella musikutövandet, till exempel inom salongsmusicerandet, samt den professionella rollen som pedagog. Dessa karriärval var nära familj och hemliv. Det sågs även som att musicerandet var en väg till äktenskap. Men det

⁶ Karin Hallgren, "Stockholms rum för musik under 1800-talets första hälft: mot ett offentligt musikliv", *Bebyggelsehistorisk tidskrift: Musikens rum och miljöer*, nr 54 (2007).

⁷ J. Tick, M. Ericson, och E. Koskoff, "Women in music", *Grove Music Online*, 2001. Hämtad 15 februari 2021. <https://www.oxfordmusiconline.com/grovemusic>. Juvas Marianne Liljas, "Den musikaliska salongen i Falun: en studie av den borgerliga salongen som pedagogisk miljö", *Nordisk musikkpedagogisk forskning*, Årsbok 14 (2012), 47–71.

⁸ Eva Öhrström, *Borgerliga kvinnors musicerande i 1800-talets Sverige* (diss. Göteborg: Skrifter från Musikvetenskapliga institutionen, 1987), 23. Eva Öhrström, "Ett eget rum. Ett kvinnoperspektiv på musikaliska salonger", *Bebyggelsehistorisk tidskrift: Musikens rum och miljöer*, nr 54 (2007).

⁹ Tick, Ericson och Koskoff, "Women in music".

¹⁰ Tick, Ericson och Koskoff, "Women in music".

¹¹ Öhrström, "Borgerliga kvinnors musicerande i 1800-talets Sverige", 41–46.

fanns även många kvinnor som gjorde professionell karriär, framför allt sångerskor.¹²

I detta kapitel beskrivs två möjliga vägar för musicerande för kvinnor, den som var knuten till hemmet samt det professionella offentliga musicerandet. Dessa två olika vägar hade dock många beröringspunkter.¹³ En av beröringspunkterna är de kvinnor som arbetade som lärare, vilka knöt samman hemmet och yrkesverksamhet. En annan är det halvoffentliga musicerandet som kunde knyta samman hemmet med den offentliga musikverksamheten. Det var även möjligt för professionella musiker att arbeta tillsammans med amatörer eller halvprofessionella musiker, eftersom det inte alltid var den musikaliska nivån som definierade positionen. Det kan noteras att musikundervisning eller musicerande inte enbart fanns i de större städerna eller regionala centra, även om den högre musikutbildningen var placerad i Stockholm.

Kvinnliga harpister under 1800-talet

Under sent 1700-tal fick harpan en roll som ett passande instrument för kvinnor, i synnerhet för adel och överklasskvinnor.¹⁴ Efter franska revolutionen behöll harpan sin roll som ett instrument för kvinnor tillhörande överklassen och blev under 1800-talet även ett instrument för den ökande medelklassen.¹⁵ Det har förts fram flera orsaker till att just harpa ansågs passa kvinnor, i många fall samma orsaker som gjorde att piano ansågs som ett lämpligt instrument för kvinnor.¹⁶ Några av orsakerna var att harpspelaren satt ned och spelade, ansiktet förvreds inte som vid till exempel blåsinstrumentspel samt att harpspelaren inte behövde ackompanjemang, vilket gjorde att det inte fanns behov av någon annan musiker som kunde anses som opassande. Harpans klang ansågs även som lämplig för kvinnor.

¹² Öhrström, "Borgerliga kvinnors musicerande i 1800-talets Sverige", 33–37.

¹³ Öhrström, "Borgerliga kvinnors musicerande i 1800-talets Sverige", passim.

¹⁴ Roslyn Rensch, *Harps and harpists* (Bloomington och Indianapolis: Indiana University Press, 2007), 132, 14; Mike Parker, *Child of pure harmony: A source book for the single-action harp* (Lulu: Morrisville, 2005), 10.

¹⁵ Lia Lonnert, "On professional female harpists: 'the delicate fingers of the ladies'", *Journal of the International Alliance for Women in Music*, 20/1 (2014), 5–6.

¹⁶ Lonnert, "On professional female harpists: 'the delicate fingers of the ladies'", 5–6. Öhrström, "Ett eget rum", 40.

Synen på instrumentet som passande för kvinnor kan ha varit en bidragande orsak till att kvinnliga harpister ofta hade andra möjligheter att ha en professionell eller halvprofessionell karriär än andra musiker. Det fanns relativt många professionella kvinnliga harpister under sent 1700-tal och tidigt 1800-tal, några av dem var även kompositörer. De flesta av dem tillhörde etablerade musikerfamiljer.¹⁷ Från 1820-talet och framåt fanns det ofta harpor inkluderade i orkestersättning och relativt ofta var det kvinnor som innehade dessa positioner. I orkestrar arbetade annars företrädesvis män.¹⁸

Det fanns flera kvinnor som undervisade i harpa under sent 1700-tal och 1800-tal även om de flesta som undervisade i harpa var män. Dock var målgruppen för harpspel ofta unga kvinnor. Detta kan ses på de läroböcker som gavs ut, eftersom illustrationen på framsidan ofta föreställde en kvinna, och på genremålningar med unga kvinnor med harpor.¹⁹ Som beskrivits ovan hade kvinnor under 1800-talet begränsad tillgång till musikutbildning inom konservatorier, men till exempel undervisade två kvinnor i de förberedande klasserna i harpa på musikkonservatoriet i Paris under mitten av 1800-talet.²⁰

En särställning som svensk kvinnlig musiker under 1800-talet hade harpisten Pauline Åhman (1812–1904). Åhman blev anställd vid Kungliga teatern (Operan) 1851, även om hon hade spelat i orkestern flera år dessförinnan och innehade positionen till 1881.²¹ 1871 blev hon lärare vid den nystartade harpklassen vid Musikkonservatoriet och innehade positionen 1871–1875 och 1887–1891.²²

Även om det fanns möjligheter för en professionell karriär så fanns det parallellt den halvprofessionella, det vill säga de som var

¹⁷ Lonnert, "On professional female harpists: 'the delicate fingers of the ladies'", 7.

¹⁸ J. Spitzer och N. Zaslav, "Orchestra", *Grove Music Online* (2001), <https://www.oxfordmusiconline.com/grovemusic>, hämtad 15 februari 2021; Lonnert, "On professional female harpists: 'the delicate fingers of the ladies'", 7.

¹⁹ Rensch, *Harps and harpists*, 135.

²⁰ Marcel Tournier, *The Harp: A History of the Harp throughout the world* (Paris: Henry Lemoine & Cie, 1959), u. s.

²¹ Johan Nordling, "Marie Pauline Åhman" *Idun: Praktisk Veckotidning för Kvinnan och Hemmet*, nr 17(227) (22 april 1892), 129–130, <http://runeberg.org/idun/>.

²² Adolf Lindgren & Nils Personne, "Maria Pauline Åhman, född Landby", *Svenskt porträttgalleri XXI. Tonkonstnärer och sceniska artister med biografiska uppgifter af Adolf Lindgren & Nils Personne* (Stockholm: Hasse W. Tullbergs förlag, 1897), 128, <http://runeberg.org/spg>. Artikeln "80 år" i tidningen *Hvad Nytt Från Stockholm?* (21 april 1892) anger att hon fortfarande undervisade harpklassen på konservatoriet.

utbildade men inte i första hand försörjde sig på musicerande. Frågan är vad de gjorde med sina musikkunskaper och vilka andra val de gjorde. I detta kapitel beskrivs och analyseras Ottilia Runstens musikaliska gärning. Hon kan se som ett exempel på den verksamhet som var möjlig inom den halvoffentliga sfären. Ottilia valde att ha en stor familj framför en professionell karriär och fortsatte sin musikaliska gärning som motor i sällskapslivet och som lärare.

Ottilia Löfvander, barndom och ungdomsår

Ottilia Löfvander föds i Norrköping 1816. Hon växer upp i ett hem där föräldrarna är intresserade av kultur och välgörenhet.²³ Hennes far är magistratssekreterare, hennes mor ägnar sig åt välgörenhet och de två barnen. Norrköping var under denna tid ett regionalt centrum som den största staden i Östergötland. Mellan 1840 och 1870 var Norrköping landets tredje största stad, och framförallt textilindustrin växte under denna tid.²⁴ År 1850 bodde 16 916 personer i Norrköping.²⁵ Under 1800-talet hade Norrköping ett rikt musikliv, bland annat genom det Musikaliska sällskapet som stiftades 1828.²⁶

Malvina Bråkenhjelm, Ottilias dotter, berättar en utsmyckad historia om moderns musikalitet i sin litterära beskrivning av föräldrarnas liv.²⁷ Hon skriver om en tidig musikalisk händelse då Ottilia har tagit ned mammans luta från väggen och improviserar sånger till sitt eget lutspele medan föräldrarna lyssnar i smyg.

²³ Matilda Roos, "Ottilia Runsten", *Idun: Praktisk veckotidning för kvinnan och hemmet*, 4/7 (13 februari 1891), 49–50, <http://hdl.handle.net/2077/49222>.

²⁴ "Norrköping", *Nationalencyklopedin* (u.å.), <http://www.ne.se>, hämtad 25 februari 2023.

²⁵ Statistiska centralbyrån (SCB), BI.Ao.51.02 – Bidrag till Sveriges officiella statistik. A. Befolkningsstatistik. Ny följd. I. 2. Statistiska centralbyråns underdåniga berättelse för åren 1851 med 1855. Andra afdelningen innehållande folkmängden den 31 december 1855 i rikets särskilda administrativa fördelningar (Stockholm: P. A. Norstedt & Söner 1859) XII, <https://www.scb.se/hitta-statistik/aldre-statistik/>.

²⁶ Gisela Luttu, "Norrköping", *Sohlmanns musiklexikon*, Band 4 (Stockholm: Sohlman, 1977), 754.

²⁷ Malvina Bråkenhjelm, *Skildringar ur Bernhard Runsten och Ottilia Löfvanders liv upptecknade av Malvina Bråkenhjelm*, Opublicerat bokmanuskript (u.å.), Kungliga biblioteket, Handskriftssamlingen, SE S-HS L114:35:1 <https://arken.kb.se/SE-S-HS-L114-35%3A1>.

– Stör henne inte! viskade Katarina och kramade hårt hans hand, under det att hon böjde sitt huvud mot hans axel och andaktsfullt lyssnade.

– Hon är ett underligt barn, lilla Ottilia! Hörde man väl någonsin ett barn vid hennes år forma sådana härliga melodier!

– Naturligtvis är hon ett underbarn, avgjorde modern.²⁸

Ottilia är vid denna tid yngre än 8 år. Vid ett besök i Stockholm får Ottilia följa med på Operan och höra Trollflöjten dirigerad av Johan Fredrik Berwald.²⁹ Hon är 10 år gammal och upplevelsen gör att hon bestämmer sig för att sjunga.³⁰ Senare i Norrköping ordnar Ottilias mamma, som är engagerad i välgörenhet, en konsert. Det visar sig att en av sångarna blivit sjuk och modern övertalas att låta Ottilia sjunga.³¹ Efter denna konsert köps ett klaver till Ottilia och det beslutas att hon ska få studera musik.³² Enligt nekrologen i *Idun* uppträdde Ottilia offentligt med harpspel som 10-åring.³³ I ett brev från 1 januari 1826 till Ottilia från V. E. Berg, undertecknat ”Morbror Manne”, skriver han om hennes musicerande ”och gläder mig redan att då få höra din Harpa och ditt Klavér”³⁴ vilket visar att hon kan ha spelat harpa när hon var 10 år.

Enligt uppgift från Rosa Fitinghoff, Ottilias barnbarn, köper Ottilias far en harpa när hon är 16 år. Harpan hade tillhört Charlotte Seijerling (Seuerling) (1782–1828) och var nu i Pär (Per) Aron Borgs ägo.³⁵

²⁸ Bråkenhjelm, *Skildringar ur Bernhard Runsten och Ottilia Löfvanders liv*, 33–34.

²⁹ Se Karin Hallgren, ”Johan Fredrik Berwald (1787–1861)”, *Levande Musikarv*, (2014), <https://levandemusikarv.se>, hämtad 23 juni 2023.

³⁰ Bråkenhjelm, *Skildringar ur Bernhard Runsten och Ottilia Löfvanders liv*, 99, 107–109.

³¹ Bråkenhjelm, *Skildringar ur Bernhard Runsten och Ottilia Löfvanders liv*, 123, 126–127, 133–134.

³² Bråkenhjelm, *Skildringar ur Bernhard Runsten och Ottilia Löfvanders liv*, 135–136.

³³ Roos, ”Ottilia Runsten”, 49. Harpisten Pratté var bosatt i Norrköping först 1835–36, vilket gör att hon troligtvis inte tog lektioner för honom under denna tid. Martin Edin, ”Antoine Edouard Pratté”, *Levande Musikarv* (2016), <https://levandemusikarv.se/tonsattare/pratte-edvard/>, hämtad 8 september 2022.

³⁴ Kungliga biblioteket, Malvina Bråkenhielms papper, SE S-HS L114:32–34: Brev mellan övriga, 1822–1927 (Skapelse). L114:32 Från Berg, V. E. till Runsten, Ottilia Mathilda Catharina, f. Löfvander, 3 st. 1823–1826.

³⁵ Nordiska museet, Digitalt museum, ”Harpa” NM.0234546, <https://digitaltmuseum.se/011023739340/harpa>, hämtat 28 juni 2022. Avskrift av ett nu förkommet papper som medföljde harpan när den skänktes till Nordiska Museet.

Mormors far var rådman i Norrköping och ville ha en harpa till sin dotter, som var mycket musikalisk och hade en vacker sångröst. Då berättade man för honom om Pär Aron Borg, som hade en sådan fin harpa, som han bevarade som ett minne av flickan Seijerling och inte ville sälja. Hur det nu var så fick visst Borg höra mormor sjunga och tyckte så mycket om hennes röst att han gick med på att sälja harpan till hennes far.³⁶

Genom införskaffandet av just detta instrument kan Otilia knytas samman med en av det tidiga 1800-talets svenska harpister. Charlotte Seuerling tillhörde en teatersläkt. Hon blev blind i unga år och lärde sig spela harpa. Borg undervisade Seuerling i bland annat språk, skrivning, sång och musik, naturkunskap, geografi och matematik, vilket visade sig så framgångsrikt att han erhöll bidrag för att 1809 starta ett institut för undervisning av döva och blinda.³⁷ Seuerling bodde ett tag i Helsingfors med sin familj, men arbetade därefter i St. Petersburg med att bygga upp ett blindinstitut innan hon återvände till Sverige.³⁸ Harpan ska ha varit en gåva av Katarina II. Den harpa som Otilia spelade som 10-åring kan dock inte ha varit Seuerlings instrument eftersom Seuerling dog först 1828.

Kanske stämmer det som beskrivs i *Idun* att Otilia var både söt och begåvad musikaliskt, men fick alltför mycket uppmärksamhet och smicker för sitt spel.³⁹ Föräldrarna insåg att hon behövde byta miljö för att kunna utvecklas musikaliskt. Hon skickades till Stockholm för att lära sig spela piano för Jan van Boom och harpa för Edouard Pratté. Jan van Boom (1807–1872) var en av tidens mest ansedda pianolärare förutom hans verksamhet som pianist och kompositör. Han var lärare, och från 1859 professor, vid Kungliga Musi-

³⁶ Nordiska museet, Digitalt museum, "Harpa". Information bifogat gåvan av Rosa Fitinghoff, Otilias barnbarn som skänkte harpan till Nordiska Museet.

³⁷ Hofberg, Herman, "Borg, Per Aron", *Svenskt biografiskt handlexikon*, del 1, (Stockholm: Albert Bonniers tryckeri, 1906), 121, hämtad 8 september 2022, <http://runeberg.org/sbh/a0121.html>. Om Borg och Seuerling går att läsa i Claes G. Olsson, *Omsorg & Kontroll. En handikapphistorisk studie 1750–1930. Föreställningar och levnadsförhållanden* (diss. Umeå universitet, 2010), <http://umu.diva-portal.org/smash/get/diva2:306672/FULLTEXT01.pdf>.

³⁸ Birger Schöldström, "Charlotte Seuerling", *Idun; Praktisk Veckotidning för Kvinnan och Hemmet* nr 3(51) (19 december 1890), 683–684. <http://runeberg.org/idun/>.

³⁹ Roos, "Otilia Runsten", 49.

kaliska Akademien.⁴⁰ Edouard Pratté (1799–1875) var mycket aktiv som kompositör och som turnerande harpist. Han var ledamot av Kungliga Musikaliska Akademien från 1850.⁴¹ Han var även verksam som lärare. De mest namnkunniga eleverna var Adolf Sjöden (1843–1896), som gjorde internationell solokarriär, samt den ovan nämnda Pauline Åhman, som främst blev verksam som lärare och orkestermusiker.⁴² Med andra ord studerade Ottilia för de mest framträdande av tidens svenska pedagoger på piano och harpa.

1834 flyttar Ottilia till Stockholm för att studera vidare. Hon bor hos vänner till familjen, major Kollander och tant Ebba. Hon tar lektioner i franska för Louis Paban, och spelar klaver.⁴³ Vid ett tillfälle får hon biljetter till en konsert då Jenny Lind ska uppträda med sin lärare herr Berg, en konsert som påverkar henne starkt.⁴⁴ Ottilia blir indragen i konsertlivet i salongerna där många av tidens musiker, kompositörer och kulturpersonligheter deltar, som till exempel hovsångare Isak Albert Berg, Edouard Pratté, kompositören Josephson, vilket troligtvis syftar på Jacob Axel, och kompositören och författaren Erik Gustav Geijer.⁴⁵ Liljas beskriver att den nordiska salongs-kulturen påverkas mycket av idealen i de judiska Berlinsalongerna.⁴⁶ Det finns kopplingar mellan de musikaliska salongerna i de större städerna och de mindre städerna i Sverige, men även kopplingar till salongs-kulturen på kontinenten.⁴⁷ Inom salongs-kulturen finns även grunden för den musikutbildning som kvinnor får tillgång till under 1800-talet, med idén om bildning och utbildning genom salongs-deltagandet. Här skapas även de kontaktnät som ligger till grund

⁴⁰ B. Wikman, "van Boom, Jan", *Sohlmans musiklexikon*, Band 1 (Stockholm: Sohlman, cop., 1975), 550–551.

⁴¹ Sign. Fr. J. H, "A.E. Pratté", *Svensk musiktidning*, nr 18 (4 december 1905), 138.

⁴² Lindgren & Personne, *Svenskt porträttgalleri XXI: Tonkonstnärer och sceniska artister*, 128; Nordling, "Marie Pauline Åhman", 129–130; Lia Lonnert & Helen Davies, "A newly discovered autographed Franz Liszt transcription for the harp", *Svensk tidskrift för musikkforskning*, Vol. 98 (2016), 1–21.

⁴³ Bråkenhjelm, *Skildringar ur Bernhard Runsten och Ottilia Löfvanders liv*, 142, 151–152. Vännerna kallas här för Major Kollander och tant Ebba, men i texten är det osäkert vilka namn som är riktiga och vilka som är förändrade. Det finns många överstrykningar och förändringar av namn. Till exempel står namnet Viking överstruket och ersatt av Bernhard.

⁴⁴ Bråkenhjelm, *Skildringar ur Bernhard Runsten och Ottilia Löfvanders liv*, 168.

⁴⁵ Bråkenhjelm, *Skildringar ur Bernhard Runsten och Ottilia Löfvanders liv*, 177–179.

⁴⁶ Liljas, "Den musikaliska salongen i Falun", 49–50.

⁴⁷ Liljas, "Den musikaliska salongen i Falun", 63–65.

för det nationella salongslivet. Genom deltagande i salongslivet lär Ottilia känna Jenny Lind, som senare kommer på besök till Ottilia för att höra henne sjunga.⁴⁸ Hon väljer att sjunga *Söderländskan i Norden* vilken hon fått av Geijer.⁴⁹ Jenny Lind föreslår att de ska byta sånglektioner mot harplektioner, vilket hon gör eftersom hon hört att Ottilia inte har råd med sånglektioner. Under denna tid tar Ottilia harplektioner för Pratté och övar hemma hos honom.⁵⁰ Major Kollander köper då en harpa av Madame Brise som ska återvända till Frankrike och inte kan ta harpan med sig. Ottilia får denna harpa som lån och kan öva hemma.

Ottilia återvänder till Norrköping och förlovar sig med musikedirektören Ludvig Andersson vilken betraktades som en lovande kompositör.⁵¹ Enligt Malvina Bråkenhjelm var han anställd vid Östgöta regemente i Norrköping.⁵² Ottilia stannar i Norrköping för att lära sig sköta ett hushåll inför sitt giftermål.⁵³ Dock avlider Ludvig Andersson hastigt under deras lysningsperiod.⁵⁴ Vänner och familj övertalar Ottilia att återvända till Stockholm, planen är att hon ska vidareutbilda sig så att hon kan undervisa i musik.⁵⁵ Enligt artikeln i *Idun* så hämtade hon sig aldrig från Ludvig Anderssons död. Möjligtvis kan det stämma att hon på grund av detta hängav sig åt musiken.⁵⁶

Ottilia funderade även på, och uppmuntrades till av hovsångare Berg, att göra en karriär som professionell sångerska, men blev avrädd av Jenny Lind.⁵⁷ Avrådan var inte på grund av brist på begåvning: "En morgon, under en lektion för Jenny Lind, framkastade hon sitt möjliga förslag att gå in vid operan, men då grep Jenny henne i armen och utropade häftigt: 'Bed Gud bevara dig, barn! Det

⁴⁸ Bråkenhjelm, *Skildringar ur Bernhard Runsten och Ottilia Löfvanders liv*, 182–185.

⁴⁹ Geijer kallade Mathilda Orozco Montgomery-Cederhielm för Söderländskan i Norden. Montgomery-Cederhielm bedrev tongivande salongsverksamhet i Örebro och Stockholm. Öhrström, "Ett eget rum", 30–34.

⁵⁰ Bråkenhjelm, *Skildringar ur Bernhard Runsten och Ottilia Löfvanders liv*, 164–166.

⁵¹ Roos, "Ottilia Runsten", 50.

⁵² Bråkenhjelm, *Skildringar ur Bernhard Runsten och Ottilia Löfvanders liv*, 211.

⁵³ Bråkenhjelm, *Skildringar ur Bernhard Runsten och Ottilia Löfvanders liv*, 236.

⁵⁴ Han avled av en ridolycka enligt Malvina Bråkenhjelm, och av hjärtförflamning enligt *Idun*. Bråkenhjelm, *Skildringar ur Bernhard Runsten och Ottilia Löfvanders liv*, 259; Roos "Ottilia Runsten", 50.

⁵⁵ Bråkenhjelm, *Skildringar ur Bernhard Runsten och Ottilia Löfvanders liv*, 261–262.

⁵⁶ Roos, "Ottilia Runsten", 50.

⁵⁷ Roos, "Ottilia Runsten", 50; Bråkenhjelm, *Skildringar ur Bernhard Runsten och Ottilia Löfvanders liv*, 262.

finnes ingenting mörkare än lifvet bakom kulisserna.”⁵⁸ Ottilia ger upp tanken på en professionell sångkarriär. Enligt Malvina Bråkenhjelm försöker Jenny Lind istället att få Ottilia att gifta sig och skaffa familj.⁵⁹ Ottilia studerar i Stockholm i tre år, innan hon återvänder till Norrköping, där hon fortsätter med musikalisk verksamhet.⁶⁰ Ottilias korrespondens från 1844 med sin blivande make visar både hennes musicerande och konsertlivet i Norrköping under denna tid.⁶¹ Bland annat uppträder hon tillsammans med pianisten Ebba Bergström på samma konsert som Pratté: ”emellan dessa stora saker, sjöng jag även några små Romancer, dels till Harpa, dels till Piano – och de voro nöjda äfven med dem, tror jag”.⁶² Ett annat exempel är att J. A. Josephson i ett brev skriver att han skickar sånger som de ska studera in när han kommer till staden.⁶³ Hennes val att återvända visar hur utbildningsorten Stockholm kopplas till regionala musikaliska centra. Ottilia utbildade sig inom musik i Stockholm under två perioder och återvände till sin födelseort för att vara musikaliskt verksam.

Prostfru Runsten i Sollefteå

Ottilia träffar den 15 år äldre prosten och teologie doktorn Bernhard Runsten (1801–1871) och de gifter sig 1845.⁶⁴ Ottilia flyttar då till Sollefteå, en mindre ort i Västernorrlands län utan stadsrättigheter. 1850 hade Sollefteå 1368 invånare.⁶⁵ Orten anknöts till järnvägsnätet först

⁵⁸ Roos, ”Ottilia Runsten”, 50. Malvina Bråkenhjelm återger samma historia och hävdar att hennes citat är ordagrant. ”Bed Gud bevara dig min kära Ottilia från att komma in i den kampen! Det finns väl ingenting så svart och mörkt som bakom kulisserna!”, Bråkenhjelm, *Skildringar ur Bernhard Runsten och Ottilia Löfvanders liv*, 262.

⁵⁹ Bråkenhjelm, *Skildringar ur Bernhard Runsten och Ottilia Löfvanders liv*, 262.

⁶⁰ Bråkenhjelm, *Skildringar ur Bernhard Runsten och Ottilia Löfvanders liv*, 267, 269–270.

⁶¹ Kungliga biblioteket, Malvina Bråkenhielms papper, SE S-HS L114:32–34: Brev mellan övriga, 1822–1927 (Skapelse), L114:33.

⁶² Kungliga biblioteket, Malvina Bråkenhielms papper, L114:33: Brev från Ottilia till Bernhard Runsten, Norrköping 15 september 1844.

⁶³ Kungliga biblioteket, Malvina Bråkenhielms papper, L114:32: Brev från J.A Josephson till Ottilia, 1844.

⁶⁴ *Norrköpings tidningar*, Vigselsmeddelande (8 februari 1845).

⁶⁵ Statistiska centralbyrån, Befolkningsstatistik, LXIX–LXX.

1886.⁶⁶ Dessförinnan gjordes transporter främst med båt. Fredrik Cöster beskriver i en reseberättelse att ångbåten *Elfkungen* gick mellan Härnösand och Sollefteå två gånger i veckan under 1850-talet.⁶⁷ I Sollefteå och omgivande socknar livnärde de flesta sig på jordbruk och bostadsskötsel, med binärningar från skog, järn, jakt och fiske. Det var även en betydande handelsplats, främst på grund av tillgänglighet genom transportmöjligheter på vattendrag.⁶⁸

Bernhard Runsten tjänstgör i Sollefteå från 1841 och fram till sin död 1871.⁶⁹ Bernard och Ottilia får åtta barn. De tre sönerna dör unga men fem döttrar överlever barndomen. Prästgårdarna i Sverige var dels en samlingspunkt för utbildning, till exempel som förberedelse för vidare gymnasiestudier, dels för kulturellt utövande och kulturell bildning.⁷⁰ Prästgården i Sollefteå ingår i detta mönster och blir både ett centrum för utbildning och för kulturell verksamhet. En annan orsak till att prästgården blir en central samlingspunkt kan vara ortens storlek. I Sollefteå fanns inte samma mångfald av möjligheter som i större städer eller regionala centra. Det var även möjligt för enskilda aktörer att få större betydelse lokalt, vilket troligtvis var fallet här. Ottilia fortsätter sin musikaliska verksamhet i hemmet som blir ett musikaliskt centrum, inte bara för familjen utan även för församlingen. En nekrolog i *Svenska Dagbladet* beskriver: "Här fick hennes begåfning ett nytt verksamhetsfält, och många deruppe minnas säkert ännu den fläkt af verkligt musiklif, som under doktorinnan Runstens inverkan spred sig icke blott i prestgården och till gudstjänsterna utan äfven bland sjelfva folket".⁷¹

En del av nyordningen som Ottilia genomför som prostfru inbegriper utbildning för pigor och drängar i bland annat historia och geografi en gång i veckan. De utbildas även i sång:

⁶⁶ "Sollefteå", *Nationalencyklopedin* (u.å.), www.ne.se, hämtad 25 februari 2023.

⁶⁷ Fredrik Cöster, *Myosotis: bilder, intryck och minnen ur naturen, lifvet och dikten* (Stockholm: N Marcus (tryck), 1853), 277.

⁶⁸ Georg Bergfors, *Människor och händelser: Minnesskrift om Sollefteå Bryggeri under 100 år* (Uppsala: Almqvist & Wiksells boktryckeri aktiebolag, 1957), 36–37.

⁶⁹ Rosa Fitinghoff, "Några ord om det runstenska prästhemmet i Sollefteå", *Från ådalar och fjäll*, (Svenska kyrkan. Härnösands stift, 1939), 60.

⁷⁰ Gerd Reimers, *Lärdom och idyll: Prästgården som bildningsmiljö* (Stockholm: Natur och Kultur, 1993), 41.

⁷¹ *Svenska Dagbladet*, "Dödsfall" (19 november 1890). Samma nekrolog publicerades i ett flertal tidningar. Flera tidningar noterar endast dödsfallet i listor, *Nya Dagligt Allehanda* ger henne dock epitetet "virtuos på harpa". *Nya Dagligt Allehanda*, "Svensk dödslista 1890. Fruntimmer, åldringar m. fl." (5 januari 1891).



Sollefteå prästgård. Foto: okänd. Bilddatabas Sollefteå.

På söndagsaftnarna klockan 4 äro ni dessutom välkomna att dricka kaffe inne i salen och sedan ska jag öfva era röster, så att vi gemensamt få sjunga i kyrkan vid den allmänna gudstjänsten. Och om ni ha några unga vänner som vilja deltaga i våra sångövningar, så få ni säga till dem att komma med.⁷²

Som beskrivs här uppmuntrar hon alla ungdomar i bygden att delta i musicerandet, vilket kan ses som en del i den utbildning som hon eftersträvar i och med sitt sociala engagemang. I hemmet är musicerandet en del av vardagen. Barnbarnet Rosa Fitinghoff beskriver att familjen samlades i salongen dagligen, både för att dricka eftermiddagskaffe och för att musicera.⁷³ Rosa beskriver instrumentariet i salongen:

Där stodo taffel, orgel, glasharmonika, där stodo spelstocken, den gamla harpan, prydd med sina utskurna och förgyllda blomster, samt violoncellen, och på väggen hängde fioler och flöjt. Hemmets fem döttrar sjöngo oftast fyrstämmigt medan modern ackompanjerade till harpa och fadern spelade fiol eller flöjt.⁷⁴

⁷² Bråkenhjelm, *Skildringar ur Bernhard Runsten och Ottilia Löfvanders liv*, 514–515.

⁷³ Fitinghoff, ”Några ord om det runstenska prästhemmet i Sollefteå”, 61–62.

⁷⁴ Rosa Fitinghoff, *Minnenas kavalkad*, (Stockholm: P. A. Norstedt & Söners förlag,

Det framhävs ofta att döttrarna sjunger fyrstämmigt. Även tjänstepersonalen deltar vid musicerandet vid de dagliga morgon- och aftonbetraktelserna och det sjungs ofta under arbetet. Ottilia har en egen morgonritual som Rosa beskriver:

Mormor, med sitt stora hushåll, alla de många allmänna förpliktelser, som tillhörde dåtidens prästfruar, började sin dag klockan fyra på morgonen, då hon i ensamhet och tystnad läste en kort betraktelse, varpå hon spelade en psalm på harpan. De där tidiga svaga harptonerna, som ljödo ut i tystnaden uppe från prostgården, gävo en egen andakt för hela dagen, tyckte folket, som gick till sitt arbete, en andakt, vilken sedan ytterligare fördjupades vid morgonens och aftonens allmänna bönestunder.⁷⁵

Förutom att psalmer är en del av repertoaren i Ottilias kyrkliga verksamhet var psalmer en vanlig del av repertoaren i unga kvinnors uppfostran, vilket kan ha påverkat hennes repertoarval.⁷⁶ En viktig kunskap för prästfruar och prästdöttrar var att kunna ackompanjera psalmsång.⁷⁷ Ottilias döttrar får utbildning som består av dels praktiska kunskaper som att sy kläder, skura golv och laga mat, dels skolkunskaper som tyska, franska och latin men även till exempel astronomi.⁷⁸ De praktiska kunskaperna var en del av prästfruarnas kunskapsområden. De skulle kunna bistå maken med arbetet med församlingen men även kunna ha kunskaper om de olika delarna i ett hushållsarbete.⁷⁹ Familjen talar franska i hemmet, och barnen har en fransk lärarinna.⁸⁰ Bernhard Runsten som även själv undervisar sina barn anser att döttrarna ska ha samma kunskaper som manliga studenter, dock anser han inte att döttrarna ska ha någon formell utbildning.⁸¹ En orsak till att fadern ville att döttrarna fick utbild-

1948), 12. Spelstock är ett annat namn på psalmodikon, se Reimers. *Lärdom och idyll*, 168. Även Fitinghoff beskriver detta instrumentarium. Fitinghoff, *I Fjällluft*, 11.

⁷⁵ Fitinghoff, "Några ord om det runstenska prästhemmet i Sollefteå", 62.

⁷⁶ Öhrström, "Borgerliga kvinnors musicerande i 1800-talets Sverige", 27.

⁷⁷ Reimers, *Lärdom och idyll*, 167.

⁷⁸ Fitinghoff, "Några ord om det runstenska prästhemmet i Sollefteå", 63; Fitinghoff, *Minnenas kavalkad*, 12.

⁷⁹ Reimers, *Lärdom och idyll*, 189.

⁸⁰ Fitinghoff, "Några ord om det runstenska prästhemmet i Sollefteå", 66. Lärarinnan Mademoiselle Paban kan möjligtvis vara släkt med den Monsieur Paban som Ottilia studerade franska för i Stockholm.

⁸¹ Fitinghoff, *Minnenas kavalkad*, 12.

ning kan ha varit att alla söner dog unga.⁸² Enligt barnbarnet Rosa ansåg Laura att kvinnors kunskaper skulle begränsas.⁸³ Detta visar hur kvinnors utbildning kunde begränsas både genom reglerande och självreglerande under 1800-talet, inte minst inom musik.⁸⁴

Laura Fitinghoff beskriver att föräldrarna har olika syn på kvinnors utbildning och att Ottilia visar större självständighet gentemot maken än i övriga källor. Maken vill att döttrarna ska få utbildning främst så de kan sköta ett hem, framför allt praktiska kunskaper om djurhållning, matlagning, barnavård och så vidare. Av de mera estetiska och intellektuella kunskaperna framhäver han utbildning inom musik, astronomi, geologi, botanik och litteraturhistoria. Fitinghoff låter modern svara:

Du talar precis som om mannens uppgift vore att uppfostra och dressera hustrun, som om hon vore en riktig hundvalp. Jag tackar ödmjukast vad våra flickor beträffar. Bättre öde unnar jag dem än att tufsas om efter olika mäns dressyr. Tusen gånger bättre att de aldrig bli gifta, och att de få kunskaper, så att de kunna reda sig på egen hand. Jag tackar Gud, att det finns en kvinna som Fredrika Bremer, som med kraft och framgång tagit till orda i denna fråga.⁸⁵

Fitinghoff låter föräldrarna vara oense i frågan om kvinnors utbildning och mål i livet. Hon visar i boken att modern står för en mer modern medveten syn på kvinnans roll och låter fadern stå för en äldre auktoritär roll.

Laura Fitinghoff debuterar 1885 som författare med *En liten värld bland fjällen*, en berättelse för barn där hon litterärt beskriver sin barndom.⁸⁶ I denna återfinns scener med musikinnehåll, som att systrarna övar piano och övar in fyrstämmiga psalmer som julklapp till fadern och de sjunger även fyrstämmigt tillsammans hela familjen samt tjänarna. I ett av kapitlen står att systrarna gör sin lärarinna arg

⁸² Reimers, *Lärdom och idyll*, 118.

⁸³ Fitinghoff, "Några ord om det runstenska prästhemmet i Sollefteå", 63. Ett exempel är då Rosa före sjuårsåldern visade sig så bra på att spela schack att hon blev förbjuden att spela vilket berättas i Fitinghoff, *Minnenas kavalkad*, 26.

⁸⁴ Öhrström, "Borgerliga kvinnors musicerande i 1800-talets Sverige", 28 f.

⁸⁵ Laura Fitinghoff, *I Fjällluft* (5 uppl., Stockholm: Svenska andelsförlaget, 1923), 55.

⁸⁶ Laura Fitinghoff, *En liten värld bland fjällen* (Stockholm: Lars Hökerbergs förlag, 1885/1901). Om tillkomsten av boken berättar Rosa Fitinghoff i *Minnenas kavalkad*, 65.

genom att tonsätta och sjunga grammatiska termer fyrstämmigt för att lättare lära in dem. I det sista kapitlet, *Mammas melodier*, improviserar mamman de olika barnens karaktärer på piano.⁸⁷ Troligtvis beskriver dessa scener platsen som musiken hade i familjens liv.

I boken *I Fjällluft*, först utgiven 1899, skriver Laura Fitinghoff om systrarnas ungdom. I denna beskrivs mer av repertoaren. Till exempel spelar systemen Ottilia (Angela i boken) Beethovensonater, Moscheles etyder samt egna improvisationer på piano, systemen Malvina (Viva i boken) spelar Napoleonmarschen (troligtvis av Johan Strauss den yngre).⁸⁸

Sångrepertoaren består till stor del av andliga sånger av exempelvis Oscar Ahnfelt och psalmer, men även folkvisor som Djupt i havet och Näckens sång, samt sånger av kompositörer som Geijer och Lindblad. Systrarna sjunger duetter av Mendelsohn och ur Carl Maria von Webers Friskytten.⁸⁹ Vid ett tillfälle beskrivs att Gounods Ave Maria framförs i arrangemang för harpa, piano, orgel och sång.⁹⁰ Relativt lite står om Ottilias harprepertoar. Det står att Ottilia spelar och "fantiserar" på harpa på kvällarna, vanligtvis innan kvällslampan tänds.⁹¹

Hon spelade koraler, milda, allvarliga melodier, eller rann henne i minnet någon folkvisa, någon längesedan förgäten melodi från barnoms och ungdomsdagar, melodier, som hon så återförde till livet, inflätande dem i givna fantasier, fulla av harmoni.⁹²

Hon skriver även i brev om att hon spelar egna fantasier på harpa, improvisation verkar vara något som är en viktig del av hennes musikutövande.⁹³ Systrarna Runsten sjunger ofta tillsammans i stämmor och spelar även instrument både för eget nöjes skull och för att ge konserter.⁹⁴ Ottilia samlar församlingsbor och övar in fyrstämmiga

⁸⁷ Fitinghoff, *En liten värld bland fjällen*, 51, 92, 112, 133–135.

⁸⁸ Fitinghoff, *I Fjällluft*, 12–13, 159, 247.

⁸⁹ Fitinghoff, *I Fjällluft*, 23, 25, 26, 160, 200.

⁹⁰ Fitinghoff, *I Fjällluft*, 26.

⁹¹ Fitinghoff, *I Fjällluft*, 157–158.

⁹² Fitinghoff, *I Fjällluft*, 243.

⁹³ Kungliga biblioteket, Malvina Bråkenhielms papper, L114:33: Brev från Ottilia till Bernhard Runsten, Sollefteå, troligtvis 20 november 1851.

⁹⁴ Roos, "Ottilia Runsten", 50.

koraler som framfördes a cappella på gudstjänster.⁹⁵ En reseberättelse av Fredrik Cöster från 1850-talet beskriver sången i kyrkan:

Något som ådrager sig främlingens uppmärksamhet i Sollefteå kyrka är den vackra fyrstämmiga sången, utmärkt af välljudande qvinnoröster. Den lärer tillkommit genom föranstaltande af nuvarande kyrkoherden, hvars fru är utmärkt sångerska och understundom personligen leder sången.⁹⁶

Ottilia undervisar även i harpa och sång, de mest namnkunniga är grannbarnet Adolf Sjödén som gör internationell karriär som harpist och Lydia Wigert som gör en internationell karriär som sångerska.⁹⁷ Familjen Sjödén, andra Sollefteåfamiljer och familjen Runsten lär ofta ha musicerat tillsammans. Ottilia beskriver i ett brev att hon och Amalia Sjödén diskuterat att genomföra musikaliska salonger.⁹⁸ Hemmet var öppet för många tillresande, bland annat kungligheter, men även tidens ledande kulturpersonligheter som till exempel Fredrika Bremer, Elias Sehlstedt, August Sohlman, Ludvig Josephson och Arthur Hazeilus.⁹⁹ Per Aron Borg, som sålde Seuerlings harpa till Ottilia, lär ha besökt prästgården. Jenny Lind och Ottilia behöll kontakten sedan tiden i Stockholm och även Jenny Lind besökte Sollefteå¹⁰⁰. Det musicerades mycket under dessa besök.¹⁰¹ Rosa Fitinghoff berättar:

Sollefteå var en riktigt ödemark på den tiden utan järnväg och långa tider utan båtförbindelser. Mormor hade åtta olika musikinstrument i sin stora salong och när hon spelade och sjöng satt det ofta lappar på hela salongsgolvet och hörde på. Adolf Sjödén spelade första

⁹⁵ Fitinghoff, *I Fjälluft*, 154–156.

⁹⁶ Cöster, *Myosotis: bilder, intryck och minnen ur naturen, lifvet och dikten*, 310.

⁹⁷ Fitinghoff, "Några ord om det runstenska prästhemmet i Sollefteå", 67. Laura Fitinghoff beskriver att modern undervisar bland annat genom något hon kallar för "Jennys" metod. Fitinghoff, *i Fjälluft*, 25.

⁹⁸ Kungliga biblioteket, Malvina Bräkenhielms papper, L114:33: Brev från Ottilia till Bernhard Runsten, Sollefteå, troligtvis 20 november 1851.

⁹⁹ Fitinghoff, "Några ord om det runstenska prästhemmet i Sollefteå", 67; Bräkenhjelms, *Skildringar ur Bernhard Runsten och Ottilia Löfvanders liv*, 541, 546.

¹⁰⁰ *Svenska Dagbladet*, "Dödsfall" (19 november 1890).

¹⁰¹ Fitinghoff, "Några ord om det runstenska prästhemmet i Sollefteå", 64; Fitinghoff, *Minnenas kavalkad*, 33.

gången för mormor sedan spelade han ju över hela Europa. Morfar och mormor hade ett mycket gästfritt hem, och både Karl XV och Oscar II brukade komma dit, när de besökte Sollefteå.¹⁰²

Prästgården var även öppen för tillresande. Det beskrivs att ”utsoknes lappar” fick bo på prästgården vid bröllop, och att de sjöng med i psalmerna med sina ”starka fjällrösters hela kraft”.¹⁰³ Prästgården tillhandahöll mat och husrum under nödår.¹⁰⁴ Här visas prästgården som en kulturell och social mötesplats, vilket gjorde den till ett lokalt kulturellt centrum.

Ottilia ser till att hennes döttrar fick möjlighet att utbilda sig inom musik på Musikaliska Akademien i Stockholm och minst två av döttrarna utbildades även i sångsolistklassen.¹⁰⁵ Under perioden 1853–1854 samt 1856–1857 är Bernhard Runsten riksdagsman och bor med sin familj i Stockholm.¹⁰⁶ Det förefaller troligt att familjen under dessa perioder deltog i stadens musikliv. Korrespondens från 1857 mellan Ottilia och Bernhard visar dock att familjen vissa perioder stannar i Sollefteå.¹⁰⁷

Enligt vad Rosa Fitinghoff berättar sågs inte en musikalisk karriär väl av fadern Bernhard Runsten:

¹⁰² Nordiska museet, Digitalt museum, ”Harpa”. Meddelare: Författarinnan fröken Rosa Fitinghoff, f. 1872.

¹⁰³ Fitinghoff, ”Några ord om det runstenska prästhemmet i Sollefteå”, 64–65; Fitinghoff, *Minnenas kavalkad*, 9.

¹⁰⁴ Fitinghoff, *Minnenas kavalkad*, 10.

¹⁰⁵ Fitinghoff, *Minnenas kavalkad*, 13; Fitinghoff, ”Några ord om det runstenska prästhemmet i Sollefteå”, 61; Maria Andersson, ”Laura Matilda Bernhardina Fitinghoff”, *Svenskt kvinnobiografiskt lexikon* (2018), www.skbl.se/sv/artikel/LauraFitinghoff, hämtad 28 juni 2022; Gunnel Furuland, ”Hilda Ingeborg Malvina Gabriella Bråkenhielm”, *Svenskt kvinnobiografiskt lexikon* (2018), www.skbl.se/sv/artikel/MalvinaBrakenhielm, hämtad 28 juni 2022. Malvina studerade mellan 1870–1872 vid Musikaliska akademien. Walborg Hedberg och Louise Arosenius, ”Bråkenhielm, Malvina”, i *Svenska kvinnor från skilda verksamhetsområden: Biografisk uppslagsbok* (Stockholm: Albert Bonniers förlag, 1914), 18, <http://runeberg.org/hwsvkvin/0023.html>.

¹⁰⁶ Fitinghoff, *Minnenas kavalkad*, 101; Fitinghoff, ”Några ord om det runstenska prästhemmet i Sollefteå”, 67.

¹⁰⁷ Kungliga biblioteket, Malvina Bråkenhielms papper, L114:33: Brev från Bernhard till Ottilia, 1857.

När Jenny Lind sedan gifte sig bjöd hon en av mina mostrar, som var mycket vacker och hade en vacker röst, att komma ut till London och bli som hennes barn, men det ville inte morfar, 'inga konstberidare i familjen!'.¹⁰⁸

Troligtvis är det Malvina som åsyftas eftersom hon gav sånglektioner och konserter under en period.¹⁰⁹ Det fanns med andra ord inga hinder för döttrarna att skaffa sig musikaliska kunskaper, men det var en längre väg att få utöva musik professionellt. Denna skillnad mellan det socialt acceptabla och oacceptabla för kvinnor var tydlig under 1800-talet. Dock fanns en möjlighet till socialt accepterad försörjning genom den typ av konserter och undervisning som Malvina arbetade med. Verksamheten kan ses som ett mellanting mellan den icke-offentliga och offentliga sfären. Att vara musiklärarinna bröt inte mot de sociala normerna.¹¹⁰

Efter makens död 1871 flyttar Ottilia till Södertälje och när hon inte längre klarar att bo ensam flyttar hon runt till döttrarna.¹¹¹ Under slutet av 1870-talet bor familjen Fitinghoff på Ekensholms slott i Södermanland. Även på denna plats tillhör musicerande umgängesformerna. Rosa Fitinghoff beskriver besök av professionella musiker men även att mormor Ottilia spelar harpa, vilken hon då måste ha haft med sig då hon reste för att besöka dottern.¹¹² Familjen Fitinghoff bor senare en period i Stockholm, där de har en fyrrummare nära Liljeholmsbron. Ottilia har en tvårummare bredvid. Hon har behållit sin ritual från livet i Sollefteå: "Hon steg alltid upp klockan fyra, och då hon var färdigklädd spelade hon en psalm på harpan".¹¹³ Ottilia avlider 1890. Harpan blir kvar i först Luras och sedan Rosas ägo. Rosa skänker den senare till Nordiska museet.¹¹⁴

¹⁰⁸ Nordiska museet, Digitalt museum, "Harpa", Meddelare: Författarinnan fröken Rosa Fitinghoff, f. 1872.

¹⁰⁹ Furuland, "Hilda Ingeborg Malvina Gabriella Bråkenhielm".

¹¹⁰ Se Öhrström, "Borgerliga kvinnors musicerande i 1800-talets Sverige", 33–37, 45–46.

¹¹¹ Fitinghoff, *Minnenas kavalkad*, 81; Roos, "Ottilia Runsten", 50.

¹¹² Fitinghoff, *Minnenas kavalkad*, 28.

¹¹³ Fitinghoff, *Minnenas kavalkad*, 90.

¹¹⁴ Fitinghoff, *Minnenas kavalkad*, 233; Nordiska museet, Digitalt museum, "Harpa".

Källor

Eftersom Ottilia valde att inte göra en professionell karriär finns få källor från dagstidningar. Ottilia och Bernhard satte in tre annonser i dagstidningar under 1860, två som berättar om en sons födelse och en som berättar om hans död.¹¹⁵ Därefter finns det lite information.¹¹⁶ Folkräkningen visar att hon bor i Södertälje 1880. En lista på badgäster i tidningen *Gripen* visar att hon vistas i Södertälje 1883.¹¹⁷ 1890 står en annons om att hon avlidit. I annonsen står att hennes önskan var att de som ville hedra henne med blommor eller kransar istället skulle skänka dessa medel till ett barnhem som höll på att skapas på Östermalm.¹¹⁸ I dagstidningar publicerades en nekrolog som är stort sett identisk i alla tidningar, och därefter samma referat av Matilda Roos nekrolog.

En av källorna till detta kapitel är den nekrolog i tidskriften *Idun* som skrevs av Matilda Roos. Roos var nära vän till Ottilias dotter Laura Fitinghoff och verksam som skribent i *Idun*.¹¹⁹ Utan denna personliga kontakt är det inte troligt att en nekrolog skrivits, och det är främst efter Ottilias död som hon framställs som musiker. I Ottilias fall finns en del litterära källor vilket kan ses som unikt. Två av döttrarna och en dotterdotter blev författare och alla skrev om sin familj. Laura skriver om sin barndom i *En liten värld bland fjällen* och om sin ungdom i *I fjälluft*.¹²⁰ Lauras dotter Rosa skriver om sin barndom i *Minnenas kavalkad* samt om sina morföräldrar i artikeln *Några ord om det runstenska prästhemmet i Sollefteå*.

¹¹⁵ *Härnösandsposten*, Födelseannons (23 augusti 1860); *Norrländska korrespondenten*, Födelseannons (25 augusti 1860); *Härnösandsposten*, Dödsannons (1 november 1860).

¹¹⁶ Två noteringar om civilmål. *Svensk handels- och industri-tidning* (5 december 1873); *Jönköpings tidning* (2 maj 1881).

¹¹⁷ Riksarkivet, Folkräkning 1880, Södertälje stadsförsamling, Stockholms län, https://sok.riksarkivet.se/bildvisning/Folk_802113-019, hämtad 9 september 2022; *Gripen*, "Badgäster i Södertälje" (13 juli 1883).

¹¹⁸ *Stockholms Dagblad*, dödsannons (18 november 1890). Om barnhemmet skriver även Rosa Fitinghoff i *Minnenas kavalkad*, 223.

¹¹⁹ Fitinghoff, *Minnenas kavalkad*, 25, 125.

¹²⁰ Enligt Hervor Sjödin kallar Laura sig Ingegerd, Elin kallas Gertrud, Anna kallas Elsa, systern Ottilia/Tilli kallas Angela, Malvina kallas Viva och modern Ottilia kallas Cecilia. Hervor Sjödin, "Om julfirandet i Sollefteå prästgård på 1850-talet", *Angerman*, 22/4 (2009), 4.

Dottern Malvina lämnar efter sig ett opublicerat manuskript på 561 sidor om sina föräldrars liv. Handskriften är benämnd *Skildringar ur Bernhard Runsten och Ottilia Löfvanders liv upptecknade av Malvina Bråkenhjelm*. Som källor står *Minnesteckningar ur brev och dagböcker. Stamfadern: Per Löfvander född 1749-1798*. Det är en litterär dramatiserad berättelse, till exempel skriver hon många dialoger. Men det finns även tydliga citat, som utdrag ur Jenny Linds brev.¹²¹ Berättelsen handlar om Bernhard och Ottilias uppväxter samt om deras första år tillsammans. Det visas hur Ottilia under denna period först kuvas av sin äldre make som anser henne ung och bortskämd. Bland annat hindrar han henne från att musicera i sällskapslivet, för att hon ska kunna byggas upp som lämplig prostfru.¹²² Hon lär sig sina arbetsuppgifter som prostfru, vilket innebär att förutom att kunna utföra olika typer av arbete även kunna ta ansvar. Det beskrivs hur hon vinner respekt bland tjänstefolket, bland annat genom en maktkamp med husfrun och trotjänarinnan, en strid som Ottilia vinner. Berättelsen slutar med hur Bernhard och Ottilia till slut visar varandra respekt och kärlek. Det är en närmast klassisk berättelse om kvinnan som tuktas till att bli en lämplig maka, och där musicerandet blir en symbol för kuvandet.

Det finns naturligtvis en osäkerhet gällande källornas sanningshalt avseende detaljer, flera av dessa källor är dramatiserade i tidens litterära stil. Malvina Bråkenhjelm skriver att hon utgår från brev och dagböcker som källor, men det går inte att frånga att hon skriver en dramatiserad berättelse. Ett exempel är att Roos skriver att Ludvig Andersson dog av en hjärtåkomma, medan Malvina Bråkenhjelm anger att han dog av ett fall från en häst där han slog i en sten. I en överstruken passage står att han föll på sin klinga. I dessa olika beskrivningar går att se hur tidens litterära stil påverkar innehållet. I synnerhet är den litterära formen i Malvina Bråkenhielms berättelse, med den uppbyggliga historien hur den unga hustrun kuvas för att bli en lämplig maka, tydligt formad av ett litterärt ideal. Ett annat exempel är de positioner gällande kvinnors ställning som Laura Fitinghoff tillskriver makarna Runsten. I denna passage är det

¹²¹ Bråkenhjelm, *Skildringar ur Bernhard Runsten och Ottilia Löfvanders liv*, 521–522. Jenny Linds brev finns inte registrerade i Arkiv L114 – Malvina Bråkenhielms papper eller Arkiv L53 – Rosa och Laura Fitinghoffs papper på Kungliga biblioteket.

¹²² Bråkenhjelm, *Skildringar ur Bernhard Runsten och Ottilia Löfvanders liv*, 401–402, 492.

möjligt att se samtida diskussioner som inte nödvändigtvis fördes inom familjen.¹²³ Här fokuseras främst på musicerandet. Källorna ger en bild av tidens musicerande, även om det i många fall finns en osäkerhet om hur exakta de är.

Ottilia Runstens musikaliska gärning

Under 1800-talet fanns möjligheter för kvinnor både att utbilda sig inom musik och att göra professionella karriärer. Av olika orsaker fanns det på kontinenten en tradition av kvinnliga professionella harpister och även i Sverige återfanns detta mönster. Pauline Åhman och Ottilia Runsten kan ses som typiska representanter för två olika roller för kvinnliga musiker. De båda utbildades privat då möjligheterna var få för kvinnor inom konservatorierna. De hade dock även tillgång till musikverksamhet inom salongens ramar, vilket kan ses som en utbildningsarena.¹²⁴ Åhman valde en offentlig musikerkarriär i Stockholm. Ottilia Runsten valde familj och den icke-offentliga och halvoffentliga sfären för musicerande. Hon var en motor i musikverksamheten på orten där hon bodde genom att hon organiserade konserter och musikframträdanden, undervisade och spelade själv. Här kan även den sociala position som hon hade som prostfru, och prästgården som kulturell miljö och utbildningsarena, vara central för hennes möjligheter. Positionen som prostfru medförde att hon tog ansvar för social verksamhet och utbildning – för Ottilia innefattades även musikkunskaper i utbildningen. Ottilias erfarenheter från olika musikmiljöer i Norrköping och Stockholm påverkade sannolikt hennes idéer om hur musiken kunde få en plats i såväl de privata som offentliga rummen i Sollefteå.

Mycket av det som är beskrivet i källorna kretsar runt döttrarnas musicerande, som att de uppträder för gäster eller sjunger fyrstämmigt. Det kan ses om en spegling av tidens ideal där en del av salongsmusicerandet ska visa döttrarnas kunskaper och deras lämplighet för äktenskap.¹²⁵ Ottilia undervisade och inspirerade till fortsatta studier. Hennes döttrar studerade på Musikaliska akademien och en av döttrarna, Malvina Bråkenhjelm, försörjde sig periodvis på

¹²³ Fitinghoff, *I Fjällluft*, 55.

¹²⁴ Liljas, "Den musikaliska salongen i Falun", passim.

¹²⁵ Öhrström, "Ett eget rum", 27, 34–37.

musicerande och undervisning i musik inom den sfär som sågs som socialt accepterad. Möjligt är att Ottilia kunde tänkt sig en professionell karriär, både för sig själv och för döttrarna. Hennes make däremot såg det som otänkbart.

Ottilia Runsten kan representera tre lager av periferi utifrån sin position, med tanke på genus, bostadsort och val av musikalisk scen. Hon var en kvinna som valde att bedriva sin verksamhet i den icke-offentliga och halvoffentliga sfären utanför de större städerna. Det kan ses som att hon arbetade i gråzonen mellan offentligt och privat.¹²⁶ Ottilia var enligt de källor som finns



Ottilia Runsten. Stick i tidningen *Idun* 13 feb. 1891. Göteborgs universitetsbibliotek.

en kompetent musiker, även om mycket litet är känt om hennes repertoar. Dock kan de val hon gjorde ändå vara betydelsefulla i sitt sammanhang. Ottilia var skolad in i salongens musikaliska miljö och i musikens koppling till social verksamhet. Hon bedrev en musikverksamhet kopplad till kyrkan, vilket innebar offentligt musicerande och privat musikpedagogisk verksamhet. Källorna visar att Ottilia, liksom föräldrarna, maken och döttrarna, var intresserade av sociala frågor. Musiken tycks ha varit en del av detta engagemang, dels att sprida musik i den halvoffentliga sfären, dels att få människor att musicera. De källor som finns, även om de är få, visar båda dessa delar. För människorna i Sollefteå med omnejd var prästgården ett musikaliskt centrum. Den musikaliska verksamheten inom kyrkan hade även en funktion som kunde knyta samman människor med olika social position. Men miljön anknuter även till en större nationell kulturell miljö genom de människor som besökte prästgården, som musiker, kompositörer och kulturpersonligheter. Banden till musicerandet i Stockholm var tidvis starka. Prästgården i Sollefteå som musikaliskt

¹²⁶ Hallgren, "Stockholms rum för musik", 22.

centrum skapades genom de tre positioner som Ottilia Runsten hade, som gift kvinna bosatt på en liten ort, och som halvprofessionell. Det är inte möjligt att bedöma hur mycket av hennes val som var reglerade av hennes sociala position, familjeförhållanden eller i förhållande till kvinnors samtida möjligheter. Däremot är det möjligt att bedöma den plats hon gav musiken i sitt liv. Hon hade möjligheter genom sitt nationella kontaktnät och sin utbildning som hon kunde utnyttja. Hon hade möjligheter genom sin sociala position som prostfru att både musicera och undervisa i musik. Det går inte heller att bortse från att hennes bostadsort gjorde att hennes verksamhet blev synligare än vad som är möjligt i ett regionalt centrum eller större stad.

Musiken kan vara viktig i människors liv, men ger inte alltid genklang i tidningar eller andra källor för eftervärlden. En liten skärva av genklang i Ottilias fall ges genom döttrarnas och dotterdotterns litterära banor. För de människor som hon mötte – samer, bönder, pigor och drängar, kungligheter, stadsbor, kulturpersonligheter – kanske hennes musikaliska gärning var minst lika viktig som Jenny Linds eller någon annan av tidens uppburna musiker.

Källor och litteratur

Källor

Arkivmaterial

Stockholm, Kungliga biblioteket

Bråkenhjelm, Malvina, *Skildringar ur Bernhard Runsten och Ottilia Löfvanders liv upptecknade av Malvina Bråkenhjelm*. Opublicerat bokmanuskript u.å. Handskriftssamlingen SE S-HS LII4:35:1 <https://arken.kb.se/SE-S-HS-LII4-35%3A1>.

Kungliga biblioteket. Arkiv LII4 – Malvina Bråkenhielms papper. <https://arken.kb.se/SE-S-HS-LII4>.

Kungliga biblioteket. Arkiv L53 – Rosa och Laura Fitinghoffs papper. <https://arken.kb.se/SE-S-HS-L53>.

Digitala resurser

Kungliga biblioteket, Digitaliserade svenska dagstidningar, <https://tidningar.kb.se/>:

Gripen

Hvad Nytt Från Stockholm?

Härnösandsposten

Jönköpings tidning

Nya Dagligt Allehanda

Norrköpings tidningar

Norrländska korrespondenten

Stockholms Dagblad

Svenska Dagbladet

Svensk handels- och industri-tidning

Andersson, Maria (8 mars 2018). Laura Matilda Bernhardina Fitinghoff. *Svenskt kvinnobiografiskt lexikon*. Hämtad 28 juni 2022. www.skbl.se/sv/artikel/LauraFitinghoff.

Cöster, Fredrik (1853). *Myosotis: bilder, intryck och minnen ur naturen, lifvet och dikten*. Stockholm: N Marcus (tryck). <http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:alvin:portal:record-353501>.

Hedberg, Walborg och Louise Arosenius (1914). Bråkenhielm, Malvina. *Svenska kvinnor från skilda verksamhetsområden: Biografisk uppslagsbok*. Vol. 18. Stockholm: Albert Bonniers förlag. <http://runeberg.org/hwsvkvin/0023.html>.

Lindgren, Adolf och Nils Personne (1897). *Svenskt porträttgalleri XXI. Tonkonstnärer och sceniska artister med biografiska uppgifter af Adolf Lindgren & Nils Personne*. Stockholm; Hasse W. Tullbergs förlag. Hämtad 8 september 2022. <http://runeberg.org/spg/>.

Nordiska museet. Digitalt museum. Harpa, NM.0234546. Hämtad 28 juni 2022. <https://digitaltmuseum.se/011023739340/harpa>.

Nordling, Johan (22 april 1892). Marie Pauline Åhman. *Idun. Praktisk Veckotidning för Kvinnan och Hemmet*, Nr 17(227). S. 129–130. <http://runeberg.org/idun/>.

Riksarkivet. *Folkräkning 1880*. Hämtad 9 september 2022, <https://sok.riksarkivet.se>.

Roos, Matilda (13 februari 1891). Ottilia Runsten. *Idun. Praktisk veckotidning för kvinnan och hemmet*, Vol. 7(165). S. 49–50. http://www.ub.gu.se/fastalaban/erez/kvinnohistoriska/tidskrifter/idun/1891/pdf/1891_7.pdf.

Schöldström, Birger (19 december 1890). Charlotte Seuerling. *Idun. Praktisk Veckotidning för Kvinnan och Hemmet*, Nr 3(51) 683–684. <http://runeberg.org/idun/>.

Statistiska centralbyrån. BI.Ao.51.02 – Bidrag till Sveriges officiella statistik. A. Befolkningsstatistik. Ny följd. I. 2. Statistiska centralbyråns underdåniga berättelse för åren 1851 med 1855. Andra afdelningen innehållande folkmängden den 31 december 1855

i rikets särskilda administrativa fördelningar. Stockholm: P. A. Norstedt & Söner, 1859 <https://www.scb.se/hitta-statistik/aldre-statistik/>.

Svenskt biografiskt handlexikon (1906). Borg, Per Aron. 1:121. Stockholm: Albert Bonniers tryckeri. Hämtad 8 september 2022. <http://runeberg.org/sbh/a0121.html>.

Tryckta källor

Fitinghoff, Laura (1885/1901). *En liten värld bland fjällen*. Stockholm: Lars Hökerbergs förlag.

Fitinghoff, Laura (1923). *I Fjällluft* (Femte upplagan). Stockholm: Svenska andelsförlaget.

Fitinghoff, Rosa (1939). Några ord om det runstenska prästhemmet i Sollefteå. *Från ådalar och fjäll*. Svenska kyrkan. Härnösands stift, 60–68.

Fitinghoff, Rosa (1948). *Minnenas kavalkad*. Stockholm: P. A. Norstedt & Söners förlag.

Svensk musiktidning (4 december 1905), A.E. Pratté (av Fr. J. H.). S. 138.

Litteratur

Bergfors, Georg (1957). *Människor och händelser. Minnesskrift om Sollefteå Bryggeri under 100 år*. Uppsala: Almqvist & Wiksells boktryckeri aktiebolag.

Edin, Martin (2016). Antoine Edouard Pratté. *Levande Musikarv*. Hämtad 8 september 2022. <https://levandemusikarv.se>.

Finnegan, Ruth (2007). *The hidden musicians. Music-making in an English town*. Middletown: Wesleyan University Press.

Furuland, Gunnel (8 mars 2018). Hilda Ingeborg Malvina Gabriella Bråkenhielm. *Svenskt kvinnobiografiskt lexikon*. Hämtad 28 juni 2022. www.skbl.se/sv/artikel/MalvinaBrakenhielm

Hallgren, Karin (2014). Johan Fredrik Berwald (1787–1861). Hämtad 23 juni 2023. *Levande Musikarv*, <https://levandemusikarv.se>.

Hallgren, Karin (2007). ”Stockholms rum för musik under 1800-talets första hälft: mot ett offentligt musikliv.” *Bebyggelsehistorisk tidskrift. Musikens rum och miljöer*. Vol. 54, 8–25.

Kungliga Hovkapellet. Musiker och dirigenter. (n. d.) Pauline Marie Åhman. Hämtad 9 april 2021. <http://www.hovkapellet.com/musiker-och-dirigenter/954/pauline-marie-ahman/>.

- Liljas, Juvas Marianne (2012). "Den musikaliska salongen i Falun: en studie av den borgerliga salongen som pedagogisk miljö." *Nordisk musikkpedagogisk forskning*. Årsbok 14, 47–71.
- Lonnert, Lia (2014). On professional female harpists: "the delicate fingers of the ladies". *Journal of the International Alliance for Women in Music*. Vol. 20, nr 1, 5–9.
- Lonnert, Lia och Helen Davies (2016). "A newly discovered autographed Franz Liszt transcription for the harp." *Svensk tidskrift för musikforskning STM-SJM*. Vol. 98, 1–21.
- Lonnert, Lia och Helen Davies Mikkelsen (2022). "Lady Llanover and the Swedish Connection: A Welsh Musical Legacy." *Routledge handbook of women in music*. Red. Rhiannon Mathias. London och New York: Routledge, 407–418.
- Luttu, Gisela (1977). Norrköping. *Sohlmans musiklexikon*. Band 4. Sohlmans förlag: Stockholm, 754.
- Mathias, Rhiannon, red. (2022). *Routledge handbook of women in music*. London och New York: Routledge.
- Nationalencyklopedin (u.å). Norrköping. Hämtad 25 februari 2023. www.ne.se.
- Nationalencyklopedin (u.å). Sollefteå. Hämtad 25 februari 2023. www.ne.se.
- Olsson, Claes. G. (2010). *Omsorg & Kontroll. En handikapphistorisk studie 1750–1930. Föreställningar och levnadsförhållanden*. Diss. Umeå: Umeå universitet. <http://umu.diva-portal.org/smash/get/diva2:306672/FULLTEXT01.pdf>.
- Parker, Mike (2005). *Child of pure harmony. A source book for the single-action harp*. Lulu: Morrisville.
- Reimers, Gerd (1993). *Lärdom och idyll. Prästgården som bildningsmiljö*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Rensch, Roslyn (2007). *Harps and harpists*. Bloomington och Indianapolis: Indiana University Press.
- Sjödin, Hervor (2009). "Om julfirandet i Sollefteå prästgård på 1850-talet." *Angerman*. Vol. 22(4).
- Spitzer, J. och N. Zaslav (2001). Orchestra. *Grove Music Online*. Hämtad 15 februari 2021. <https://www.oxfordmusiconline.com/grovemusic>.
- Tick, J., M. Ericson och E. Koskoff (2001). Women in music. *Grove Music Online*, 2001. Hämtad 15 februari 2021. <https://www.oxfordmusiconline.com/grovemusic>.

- Tournier, Marcel (1959). *The Harp. A History of the Harp throughout the world*. Paris: Henry Lemoine & Cie.
- Wikman, B. (1975). van Boom, Jan. *Sohlmans musiklexikon*, Band 1, 550–551.
- Wilson Kimber, Marian (2002). The “Suppression” of Fanny Mendelssohn: Rethinking Feminist Biography. *19th century music*. 2002:2.
- Öhrström, Eva (1987). *Borgerliga kvinnors musicerande i 1800-talests Sverige*. Diss. Göteborg: Skrifter från Musikvetenskapliga institutionen.
- Öhrström, Eva (2007). ”Ett eget rum. Ett kvinnoperspektiv på musikaliska salonger.” *Bebyggelsehistorisk tidskrift. Musikens rum och miljöer*. Vol. 54, 26–45.